

ЧОРНОГОРСЬКА МОВА СЬОГОДНІ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС, ПРОБЛЕМА НОРМИ

Надання статусу офіційної чорногорській мові пов'язують з отриманням Чорногорією статусу незалежної держави. Для вирішення мовних питань у державі 2008 р. створено Раду з питань стандартизації. В «Офіційному кур'єрі» за сприяння Міністерства освіти і науки Чорногорії вийшов друком правопис чорногорської мови, де знайшла відображення низка її специфічних ознак. Проте до сьогодні в країні фактично функціонує дві мови: сербська і чорногорська.

Ключові слова: чорногорська мова, офіційна мова, мовний стандарт, штокавська система, мовна норма.

Вихід із функціонування сербсько-хорватської мови і поява чотирьох мовних стандартів — боснійського, сербського, хорватського та чорногорського — є процесом природним, закономірним. І все ж навіть з приводу назви нових мов, які на цей час є реальністю, виникає багато запитань, пов'язаних із закономірностями їх нормування. Ці чотири мови генетично співвідносні з говірковими різновидами штокавського діалектного обширу. Із соціолінгвістичного погляду вони є самостійними, кваліфікуються як стандартні, ними створюється художня література, ведеться викладання у школах та вищих навчальних закладах, транслюються радіо- та телепередачі, виходять періодичні видання тощо. Умови і фактори їхнього розвитку, тенденції формування, літературні традиції, зовнішні впливи — поряд із тими спільними особливостями, які за певних об'єктивних умов сприяли мовному зближенню, — також мають і багато відмінного, того, що їх розділяє.

Питання, пов'язані з тим, що в мові, якою розмовляють серби, хорвати, босняки та чорногорці, завжди існували передумови для визнання чотирьох мовних стандартів, може видатися дискусійним лише для неознайомих з природою мовного стандарту. З цього приводу близько тридцяти років тому чітко висловився американський мовознавець У. Браун на зустрічі з лінгвістами в Сараєві (тодішня югославська Республіка Боснія і Герцеговина). У його виступі йшлося саме про два визнані тоді варіанти літературної мови: сербсько-хорватську мову і хорватсько-сербську, а також згадувався боснійсько-герцеговинський різновид, певною мірою — чорногорський, йшлося й про відсутність єдності в сербсько-хорватському / хорватсько-сербському стандарті та про його недоліки з погляду нормування¹.

¹ Baotić J. Standardni jezici štokavskog narječja // Simpozij o bosanskom jeziku (Zbornik radova).— Sarajevo, 1999.— S. 89–96.

Вирішуючи питання, пов'язані з літературною мовою і варіантами, Г. В. Степанов схилився до варіантів, стверджуючи, що у формулі «мова — варіант» термін «мова» означає певну множину окремих варіантних підсистем, тобто лінгвістичну ситуацію, коли спільна літературна мова виявляє себе радше як тенденція чи ідеальна мета (завдання), ніж як реальність². Варіанти в межах сербсько-хорватської мови попередньо не могли стати окремими мовами лише тому, що їх поєднувала єдина система норм, де окремі відмінні позиції оголошувалися дублетами (або варіантами), які можна замінити один одним без застережень з метою збереження цілісності єдиного комунікативного простору. За всіма іншими критеріями, пов'язаними з відношенням до діалектної системи, згідно з якими здійснюється вибір певного мовного факту з норми відповідно до національної маркованості цього вибору, незважаючи на те що цей вибір не відповідав би плану вираження, варіанти в будь-який час могли перерости в стандарти. І це сталося тоді, коли для цього було створено суспільні передумови, знято бар'єри для виходу зі спільної системи норми формування окремих державних утворень, що уможливило функціонування сепаратних норм. Отже, боснійська, хорватська, сербська та чорногорська мови сьогодні є окремими мовами, коли йдеться про мовний стандарт, що не викликає сумнівів, незважаючи на те що відмінності між ними в наш час є меншими, ніж між будь-яким із цих стандартів зокрема та будь-якою з народних говірок штокавського діалекту.

Статус окремої стандартної мови дедалі рідше пов'язують з кількістю та якістю відмінностей щодо іншої літературної мови, і це дало підстави Д. Брозовичу вважати мову «нормованим інструментом для вищої інтернаціональної цивілізації певної соціально-етнічної формації, сьогодні, звичайно, нації, і завдяки цій функції (вона) заслуговує на означення “стандартна”»³. Виходячи з цього, сербський соціолінгвіст М. Радованович доповнив свою модель етапів у процесі нормування сербсько-хорватської / хорватсько-сербської мови новими фазами: інтеграції, варіалізації, поляризації, дезінтеграції і промоції. На його думку, поляризація, дезінтеграція і промоція необхідні для пояснення явищ національних варіантів, їхньої «інаугурації» в окремі стандартно-мовні вирази, а згодом «інаугурації» цих виразів в окремі мови передусім на фоні сербсько-хорватських літературномовних протиріч, а також для того, щоб цими фазами «через усі процедури можна було б приєднати (до сербського та хорватського стандартів.— Л. В.) сьогодні вже актуальну, принаймні з погляду мовної політики»⁴ боснійську мову, а також і чорногорську.

Розглядаючи питання відмінностей між стандартами, Д. Брозович, зокрема, зазначає: «Першою умовою того, що діалектні основи двох стандартних мов значною мірою відрізнялися одна від одної, є те, що вони повинні і в територіальному, і в мовному плані бути достатньо далекими в межах діасистеми... Якщо в субстанції та структурі двох стандартних мов тієї ж діасистеми немає важливих відмінностей, тоді ми наближаємося до поняття варіанта стандартної мови»⁵ не як до умови, що втратила силу (варіанти стали стандартами), а як до «рецидиву у свідомості деяких лінгвістів, які, щоб підтвердити або посилити

² Степанов Г. В. Социально-географическая дифференциация испанского языка Америки на уровне национальных вариантов // Вопр. социальной лингвистики.— Ленинград, 1969.— С. 308.

³ Brozović D. Standardni jezik.— Zagreb, 1970.— С. 33.

⁴ Радовановић М. Фазе (дез)интеграције српске стандарднојезичке норме // Српски језик.— Београд, 1996.— Св. 1/2.— С. 405.

⁵ Brozović D. Op. cit.— С. 33.

стандартність будь-якої з чотирьох названих мов, першим своїм завданням щодо нормування вбачають примноження відмінностей між ними»⁶, зрозуміло, на тих рівнях, де це можливо⁷. А можливо це там, де ці відмінності найменш значущі для природи мови — у правописній нормі чи у виборі лексики. Правописна норма не визначає характеру мови, вона перебуває поза мовною системою, а вибір лексики в жодній літературній мові неможливо чітко підвести під мовні критерії, зрозуміло, коли йдеться про автохтонну лексику. Так, критеріями і засобами, які насамперед є інструментами мовної культури, намагаються вирішувати питання, які лежать у межах структури мови або мовної норми, мабуть, тому, що для цього достатньо докласти мінімальних зусиль. До того ж не береться до уваги той факт, що стандартні мови є не генетично-типологічними, а соціологічними категоріями і для них, аби стати окремими, не потрібне збільшення відмінностей від інших стандартних мов.

Таким чином, слід констатувати, що серби, хорвати, босняки та чорногорці розмовляють одним діалектом — штокавським. Однак вибір мовних елементів кожного з цих народів протягом усієї їхньої історії поступово почав різнитися. Спочатку він утвердився в усному мовленні, а згодом (у писемних текстах) став правилом, щоб з розвитком і поглибленням національної ідентичності кожного з них вирости до обов'язкової форми нормованої літературної мови. У цьому сенсі серб, хорват, босняк та чорногорець розмовляють різними мовами: сербською, хорватською боснійською та чорногорською.

Надання статусу офіційної чорногорській мові пов'язують з отриманням Чорногорією статусу незалежної держави. Проте до цього часу в країні фактично функціонує дві мови: сербська (з ієкавським варіантом рефлексу давнього □) і чорногорська. Ними виходять періодичні видання, друкуються й перекладаються книжки, відбуваються театральні вистави, виступи на радіо та телебаченні діячів культури, науки. Усе це викликає напруження, пов'язане певним чином і з мовою, навколо якої не вщухає полеміка. Отже, стосовно ситуації, що склалася останніми роками з мовою в Чорногорії, варто передусім виходити і з лінгвальних чинників, і з системи існуючих у державі суспільних відносин та інтересів народів, що населяють країну.

Ще 1970 р. Д. Брозович у праці «Стандартна мова» виклав теоретичне обґрунтування моделі варіантів щодо сербсько-хорватської мовної спільноти: варіанти є «адаптацією єдиної літературної мови до традицій і суспільних потреб народів, що окреслені соціолінгвальними формаціями»⁸; фактично варіант стандартної мови функціонує для народу, який його використовує, так само як народна мова — для того народу, який нею послуговується⁹.

На думку Д. Брозовича, сербсько-хорватська мова становила сукупність діалектів, пов'язаних на рівні абстракції. У межах цієї групи кожна нація мала власний мовний стандарт, який якісно відрізнявся від другого в межах спільної діасистеми. Стандартну мову він визначає як «автономну форму мови, завжди вноормовану та функціонально полівалентну, що виникає тоді, коли одна етнічна чи національна формація, приєднавшись до інтернаціональної цивілізації, починає в ній користуватися власним ідіомом»¹⁰, який до цього часу функціонував

⁶ Ibid.— S. 92.

⁷ Див. матеріали дискусії щодо хорватської літературної мови: Jezik na križu // Vijenac.— 1999.— Br.136. 20 svib.— S. 17–32; Brozović D. Op. cit.— S. 30.

⁸ Brozović D. Op. cit.— S. 30.

⁹ Ibid.

¹⁰ Термін «ідіом» Д. Брозович уживає як для назви діалекту, так і для стандартної (літературної) мови.

лише для потреб етнічної цивілізації»¹¹. А вже варіанти є різновидами єдиної стандартної мови, адаптованими до традицій окремих народів, що послугуються мовою. За допомогою цієї теоретичної моделі функціонування сербсько-хорватської мови вперше в сербохорватистиці було зроблено спробу розв'язати мовні проблеми всіх народів, які користувалися сербсько-хорватською мовою. 1985 р. учений зробив певні модифікації та уточнення щодо положень власної теорії. Згідно з його версією, існує одна сербсько-хорватська мова як система південнослов'янських діалектів між хорватсько-словенським кордоном на південному заході і сербсько-македонським та сербсько-болгарським кордоном на південному сході, що походить з праслов'янської мови. На території цієї діасистеми на основі діалектної бази новоштокавиці розвинулася абстрактна модель стандартної мови, яку за зразком стандартної тосканської (для італійської) й стандартної кастильської (для іспанської) можна назвати нейтрально стандартною новоштокавицею, розуміючи її як код. З огляду на різний розвиток цивілізаційно-мовної надбудови у стандартній новоштокавиці формуються конкретні реалізаційні різновиди. Це два поляризовані варіанти — хорватський і сербський, специфічний мовний різновид у Боснії і Герцеговині, який теоретично (на той час. — Л. В.) ще не опрацьований (Д. Брозович називає його «боснійсько-герцеговинським стандартно-мовним виразом»); ще менш теоретично опрацьований різновид мови, що функціонує в Чорногорії¹². Отже, у межах сербсько-хорватської стандартної мови, як стверджував Д. Брозович, фактично існували чотири реалізації.

Розглянемо деякі лінгвальні чинники, які підтверджують існування чорногорської мови, зокрема звернемо увагу на її фонетичний рівень. Сербські чи хорватські приголосні, з огляду на їхню дзвінкість чи глухість, мають пари /b/ — /p/, /d/ — /t/, /g/ — /k/ тощо, проте пари для /c/ серед приголосних немає. Виходячи з концепції Р. Катичича про те, що система є сукупністю відносин, а структура — заповненою мережею відносин¹³, знаходимо пару і для /c/, оскільки цей звук зустрічається в позиції *stric ga* (вимова — *strižga*) тощо. Сучасна мовна ситуація, що склалася на теренах поширення колишньої сербсько-хорватської мови, цілком підтверджує цю концепцію дослідника. Наприклад, у чорногорській мові, сполученням /dj/, /tj/, /zj/, /sj/ відповідають /d/, /č/, /z/, /š/ ¹⁴ (*đuvjeka, čerati, ženica, šenica*), які, до речі, сьогодні вже стали нормою вживання. Отже, тверді /dž/, /č/, /ž/, /š/ мають свої м'які відповідники /d/, /č/, /z/, /š/, зважаючи на що структуру чорногорської мови, враховуючи специфіку штокавської мовної системи, можна вважати заповненою порівняно зі структурою сербської, хорватської чи боснійської мов, які, наприклад, фонем /z/, /š/ не мають, однак у певних позиціях на них натрапляємо і в цих мовах. Хоч вони там не становлять окремих фонем, але з погляду системи мови їм притаманні.

Зважаючи на характерні риси штокавських говірок — рефлексі давнього □ — маємо кілька варіантів вимови (і написання): ієкавський, екавський, екавський та ікавський: *riĳeka* (на письмі *rijeka*), *riĳeka* (на письмі *rijeka*), *reka*, *rika*. У Чорногорії поширеним є ще один варіант, де /t/ і /j/ (пов'язані з рефлексом □) переходять у /č/, /d/ і /j/ — у /d/, /z/ і /j/ — у /z/, /s/ і /j/ — у /š/ (*čerati*— *tjĳerati*,

¹¹ Brozović D. Op. cit. — S. 28.

¹² Brozović D. O funkcioniranju jezika u jugoslavenskoj federaciji : Sociolingvistička situacija u jednoj višenacionalnoj evropskoj zajednici // Književni jezik. — 1985. — Br. 14/2. — S. 83–84.

¹³ Katičić R. Jezikoslovni ogleđi. — Zagreb, 1971. — S. 28–29.

¹⁴ Вони кодифіковані як самостійні графеми в правописі чорногорської мови для позначення існуючих у ній фонем.

đuvōjka — *djèvōjka*, *žènica* — *zjènica*, *šènica* — *sjènica*) тощо. Мова має й інші специфічні риси, на яких ми спеціально зупинятися не будемо.

У правописах та граматиках сербської, хорватської, боснійської та чорногорської мов трапляється і різнобій у трактуванні різних мовних явищ при виборі їх із системи. Те, що для однієї мови є ненормативним, для іншої трактується як нормативне або те, що для однієї мови є діалектним чи архаїчним, для іншої — недіалектним чи активно вживаним. Наприклад, для чорногорського стандарту явища *čerati*, *đevojka*, *ženica*, *šenica* — нормативні, а для хорватського — діалектні, явища на зразок *dobrijev* та *dobrijem*, притаманні сучасному чорногорському стандарту, для хорватського є архаїзмами¹⁵ тощо.

Наводимо дві абетки, які за останнім Правописом Міністерства освіти і науки Чорногорії подані як рівноправні, з урахуванням внесених змін до колишнього сербсько-хорватського алфавіту з огляду на кодифікацію нових графем (нові графема позначаємо жирним шрифтом).

Чорногорська латиниця:

1) A, a, 2) B, b, 3) C, c, 4) Ć, ċ, 5) Č, č, 6) D, d, 7) Dž, dž, 8) Đ, đ, 9) E, e, 10) F, f, 11) G, g, 12) H, h, 13) I, i, 14) J, j, 15) K, k, 16) L, l, 17) Lj, lj, 18) M, m, 19) N, n, 20) Nj, nj, 21) O, o, 22) P, p, 23) R, r, 24) S, s, 25) Š, š, 26) Š̌, š̌, 27) T, t, 28) U, u, 29) V, v, 30) Z, z, 31) **Ž, ž**¹⁶, 32) **Ž̌, ž̌**, 33) **Ž̇, ž̇**.

Чорногорська кирилиця:

1) A, a, 2) Б, б, 3) В, в, 4) Г, г, 5) Д, д, 6) Ђ, ђ, 7) Е, е, 8) Ж, ж, 9) **Ѕ, ѕ**, 10) З, з, 11) **Ѕ, ѕ**, 12) И, и, 13) Ј, ј, 14) К, к, 15) Л, л, 16) Љ, љ, 17) М, м, 18) Н, н, 19) Њ, њ, 20) О, о, 21) П, п, 22) Р, р, 23) С, с, 24) Т, т, 25) Ћ, ћ, 26) У, у, 27) Ф, ф, 28) Х, х, 29) Ц, ц, 30) Ч, ч, 31) Џ, џ, 32) Ш, ш, 33) **Ї, ї**.

Цей Правопис вийшов друком 2009 р. в «Офіційному кур'єрі», а 2010 р. — окремих виданням¹⁷, де зазначені особливості знайшли своє відображення.

Проте і сьогодні чорногорська мова доволі близька до сербської, що пояснюється спільною культурою, православною релігією¹⁸ і тривалим проживанням у межах однієї держави (чи держав¹⁹). Із хорватською та боснійською мовами її єднає ієкавська вимова давнього □

Відомий чорногорський мовознавець В. Никчевич справедливо зазначає, що в основі чорногорської, сербської, хорватської та боснійської мов лежить єдина штокавська система, але із соціолінгвістичного, мовно-етнічного, культурологічного й психологічного поглядів вони становлять окремі мови, що підтверджує,

¹⁵ Nikčević V. Pravopis crnogorskog jezika. — Cetinje, 1996. — S. 44–45, 47–48.

¹⁶ У переліку подаємо і графему **Ž, ž** (у кирилиці — **Ѕ, ѕ**), виділені жирним шрифтом, що служать для позначення африкати /dz/, яка трапляється в низці топонімів (*Malenka*) та антропонімів (*Zano Borozan*, *Burzan*). У деяких словах, де вона попередньо вживалася, у чорногорських говірках протягом ХХ ст. ця фонема змінилася в /z/. Тому графему для позначення африкати /dz/ сьогодні немає сенсу вводити в чорногорську абетку (як фонема вона має чергуватися з фонемою /c/). У більшості слів, де вона використовувалася впродовж історичного розвитку мови (напр.: *biza*, *bizin*, *bronzin*, *zinzula*, *zanovijet*, *zira*, *obzovina*, *zera*, *Borozan*, *Burzan*(*ović*) і под.), сьогодні вживається приголосна /z/. Пор.: *biza*, *bizin*, *bronzin*, *Burzanović*, *Zano*, *zera* тощо.

¹⁷ Perović M., Silić J., Vasiljeva Lj. Pravopis crnogorskoga jezika. — Podgorica, 2010. — S. 15.

¹⁸ Принагідно зазначимо, що в наш час відбувся поділ православної церкви в Чорногорії на чорногорську і сербську.

¹⁹ Ще з часів завоювання Зети Рашкою (Сербією) Чорногорія періодично перебувала у складі Сербії, пізніше — Королівства сербів, хорватів, словенців, Королівства Югославії, СФРЮ, потім — її наступниці Союзнаї Республіки Югославії та Сербії і Чорногорії, офіційно виникла 27 квітня 1992 р. (побутовали ще й назви «Нова Югославія», «Третя Югославія» на відміну від «Першої Югославії» (1918–1941 рр.) й «Другої Югославії» (1945–1992 рр.).

власне, мозаїка сербсько-хорватських діалектів. На відміну від чорногорської мови, якій властива однорідна діалектна база, у хорватській, крім штокавського діалекту, є чакавський та кайкавський, а в сербській — призренсько-тимоцький («призренсько-тимоцькі діалекти значно відрізняються від [інших] штокавських», — цитує В. Никчевич Д. Брозовича)²⁰. Учений наводить твердження Р. Катичича, що змішування діалектів і говорів, на якому послідовно акцентують мовознавці, створює враження, що «не можна провести межі, яка б відокремлювала різні, хоча й близькі, споріднені мови»²¹. За В. Никчевичем, мова характеризується не лише системою — про її існування свідчать генеза, розвиток, функції, які вона виконує, тобто вся її історія, все, що містить у собі такі лінгвістичні поняття, як історія мови, граматики, словниковий склад, діалектологія. Акцентування лише на системних ознаках, на думку вченого, залишає в тіні всі інші функції, які повинна виконувати мова і завдяки яким її розпізнають як національну. А це означає, що, будуючи системну структуру мови незалежно від народу, який є її творцем і носієм, способу існування та функціонування мови, ми знеособлюємо її та приводимо до зубожіння²². Цей погляд В. Никчевич протиставляє поширеній думці про те, що чорногорці є частиною сербського народу, а отже, чорногорська мова — складник сербської. Таке помилкове, на думку автора, переконання сформувалося під впливом «моногенної» мовної теорії В. Караджича, а також тенденції до уніфікації кодифікованої норми сербсько-хорватської літературної мови, що наочно виявилася в граматиці О. Беліча, де чорногорська — науково та офіційно — трактується як її складова частина²³.

У середині 90-х років ХХ ст. Чорногорський ПЕН-клуб та Чорногорське товариство незалежних літераторів офіційно виступили проти нейтралізації чорногорської мови, її денационалізації та асиміляції сербською мовою. Було опубліковано декларацію Чорногорського ПЕН-клубу, що мала назву «Мова як вітчизна»²⁴. Матиця чорногорська саме в той час, коли було зроблено цю заяву,

²⁰ Nikčević V. Štokavski dijasistem. — Cetinje, 1998. — S. 34–36.

²¹ Ibid. — S. 63–64.

²² Nikčević V. Crnogorski jezik // Pošetnik o Cmoj Gori i Crnogorstvu. — Cetinje, 1996. — S. 91–101.

²³ Nikčević V. Reagovanje // Monitor. — 1996. — 26 jul. — S. 3.

²⁴ «З розпадом СФР Югославії сербсько-хорватська вийшла з ужитку в усіх її колишніх республіках, у яких вона попередньо була офіційною. Хорвати однозначно висловилися за хорватську, серби — за сербську, мусульмани-босняки — за боснійську мови. Отже, з чотирьох народів, для яких сербсько-хорватська була офіційною, лише чорногорці у «свою» найновішу Конституцію внесли положення, що їхня рідна мова має назву іншого народу й нації, що безпрецедентно з наукового та політичного погляду... Під поняттям «чорногорська мова» ми не маємо на увазі окремої з погляду системи мови, а одну з чотирьох зазначених назв (чорногорська, сербська, боснійська, хорватська), якою чорногорці називають свою частину штокавської системи як спільного надбання з мусульманами, сербами, хорватами... Чорногорська мова з генетичного, типологічного погляду і з огляду на структуру є нічим іншим, як підсистемою, варіантом слов'янської мовної системи, вона оформилась як народна мова від виникнення та розвитку дуклян / зетчан — чорногорців. Як така вона має свої фонологічні, просодичні, морфологічні, синтаксичні, семантичні, лексико-фразеологічні, правописні та інші особливості, власну історію та власну літературу. Це ж стосується сербської, хорватської, боснійської мов. Сьогодні чорногорська мова в Конституції Республіки Чорногорії трактується як сербська мова, і таким чином стираються всі її особливості, а її літературна і практична реалізація відкидається й перебуває під загрозою. Тому ми вимагаємо, щоб у Конституції Республіки Чорногорії мова чорногорців називалася чорногорською, що з наукового погляду правильно, а з політичного — необхідно. Конституційним перейменуванням чорногорської мови на сербську de jure чорногорці перейменовуються на сербів, що є лінгвогеноцидом чорногорського народу. Ми апелюємо до чорногорської культурної і наукової громадськості, щоб вона належним чином ставилася до своєї мови: плекала її, шанувала, цінувала, вивчала, як це роблять усі культурні та цивілізовані народи, бо це одна з важливих умов свободи й існування» (Jezik kao domovina. Deklaracija crnogorskog P.E.N. centra o ustavnom položaju crnogorskog jezika // Pravopis crnogorskog jezika. — Cetinje, 1996. — S. 5–6).

опублікувала перший том монографії В. Никчевича «Чорногорська мова», що стала основою для викладання цієї мови в університетах і за межами держави²⁵.

На проблемах охорони та збереження «малих» мов зосередив увагу міжнародний конгрес ПЕН-клубу, що відбувся 1993 р. у Сантьяго де Кампостелла. Ця найбільша у світі організація літераторів і видавців вказала на обов'язок міжнародних організацій (ЮНЕСКО та інших) захищати мови, які перебувають під загрозою зникнення, визначивши для цього відповідні форми діяльності на національних та міжнародних рівнях. Спираючись на документ, ухвалений конгресом, на пропозицію Чорногорського ПЕН-клубу на LXII конгресі Міжнародного ПЕН-клубу в Австралії (1998 р.) обговорювалися питання про заходи щодо захисту чорногорської мови та літератури.

Водночас певна частина чорногорської інтелігенції, особливо та, яка пов'язана передусім з органами державного управління і просербськи зорієнтована, негативно реагувала на ці події: «У Чорногорії також існують сепаратистські сили. Вони вже давно говорять про те, що чорногорці не є сербами, оголосили Мирославове євангеліє чорногорською культурною пам'яткою, підбурюють до відмови від кирилиці, вимагають автокефальної церкви, навіть почали видумувати чорногорську мову!»²⁶. Зазначимо, що на науковій конференції в Белграді та Цетине 1993 р., присвяченій спадщині П. II Петровича Негоша, висловлювалися думки на зразок: герої його «Гірського вінця» — це «чорногорці, частина сербського народу»²⁷. Принагідно зазначимо, що в Чорногорії до 2006 р. в офіційному використанні була сербська мова з ікавською вимовою, і сьогодні нею і далі користуються, незважаючи на офіційний статус чорногорської мови.

То все ж якою мовою пишуть і розмовляють чорногорці? Сербські вчені Д. Петрович, Р. Симич, М. Ковачевич, М. Шчепанович, Р. Мароевич, нещодавно померлі Б. Брборич, П. Івич та інші досі твердять (твердили), що сербською. Цієї ж думки дотримуються, називаючи В. Никчевича та інших своїх противників «лінгвомеханіками» (тобто авторами штучної мови) чи «полілінгвістами»²⁸, і деякі чорногорські мовознавці — Б. Остоїч, П. Газивода, С. Калечич та ін.²⁹ Вони так само вважають, що мова, якою користуються чорногорці й серби, є сербською, а отже, відмінною від мови хорватів та мусульман-босняків, що «означає заперечення чорногорців як нації»³⁰.

Різні думки, пов'язані з існуванням / неіснуванням чорногорської мови, своїм підґрунтям мають контрверсійні погляди істориків та філологів, які стосуються походження чорногорців як окремого народу. Відомою є зазначена теза про те, що чорногорці — частина сербського народу³¹. Протилежну думку висловлює В. Никчевич, стверджуючи, що існує спадковість у розвитку мови дуклян / зетчан / чорногорців. Термін «сербство» (від серби), який використовувався в Чорногорії, автор тлумачить як такий, що з'явився вже на початку XVII ст. у писемних пам'ятках і означав належність православних чорногорців до сербського патріархату в м. Печі (1557–1776 рр.), отже, як спільність із сербами на ґрунті православної віри. Тому він розглядає це поняття як синонім до поняття «сербська віра» (srpska vjera) та «сербський обряд» (srpski obred). Після 1833 р. у

²⁵ Perović S. Politički simpozijumi o jeziku. Lingvomehaničari // Liberal.— 1990.— 20 okt.— S. 9.

²⁶ Nikčević V. Asimilacija i disimilacija // Monitor.— 1996.— 26 jul.— S. 2–3.

²⁷ Nikčević V. Bliski ali različiti // Ibid.— 1996.— 26 jan.— S. 39–40.

²⁸ Ostojić B. Književni jezik u Crnoj Gori i Vukova reforma // Vuk Stefanović Karadžić i Crna Gora.— Titograd, 1987.— S. 9.

²⁹ Gazivoda P. Jezičke vjetrometine // Monitor.— 1997.— 21 nov.— S. 44–45.

³⁰ Perović S. Op. cit.— S. 9.

³¹ Radončić S. Intervju. Crnogorski je superiorniji od srpskog // Liberal.— 1995.— 20 okt.— S. 10–11.

творах П. П. Петровича Негоша з'явилося інше розуміння «сербства» — як належності не до народу чи нації, а до південнослов'янської діалектної спільноти (під впливом концепції В. Караджича). На думку автора, це зовсім не означає, що чорногорці мають сербське походження. Щодо оформлення чорногорців як нації існує теорія про те, що до Берлінського конгресу (1878 р.) вони були сербами (в національному розумінні) і лише після нього почала формуватися чорногорська національна ідентичність³², яку автор вважає неправомірною. Чорногорську мову він виводить із неоднорідної штокавської діасистеми як складової частини також неоднорідної праслов'янської мови, вважаючи найбільш спорідненою з нею відмерлу у XVIII ст. полабську мову. Сьогоднішня чорногорська мова, зазначає В. Никчевич, перебуває під впливом гомогенних тенденцій та різних чинників. Завдяки цьому вона становить наддіалектний тип мови, в якому переважають спільні риси з деякими чорногорськими локальними говорами. У чорногорській мові автор виділяє три важливі складники: 1) загальноштокавський (слов'янський), спільний для чорногорців, сербів, хорватів, мусульман-босняків, який утворюють елементи південнослов'янського та праслов'янського походження; 2) загальний, наддіалектний, найпоширеніший, який містить чорногоризми, що передають національну специфіку й особливості мови; 3) чорногорські діалектизми та провінціалізми, або локалізми, які надають чорногорським говорам місцевого колориту³³.

М. С. Лалевич, характеризуючи два останні складники, зазначає: «усі вони, чорногоризми, надають кольору, колориту, автентичності виразу, слову, мові, а звідси й специфічність, достовірність, яку ні з чим не можна порівняти»³⁴. Як окрема мова, чорногорська охоплює так зване новоштокавське фольклорне койне, тип мови з ієкавською вимовою, яку В. Караджич підніс на найвищий щабель, поставивши над сербською (єкавською) літературною мовою як старшу. Чорногорською мовою написані найкращі літературні твори, зокрема П. П. Петровича Негоша, що порівнюються за їхнім значенням для чорногорців зі значенням творчості італійських письменників для італійців, переважно з Данте, а творчість Ст. Любиші — з творчістю Бокаччо: «Данте є Негош, наш Бокаччо — Любиша»³⁵.

Чорногорськими лінгвістами вже робилися певні кроки щодо кодифікації чорногорської мови — це «Правопис чорногорської мови», граматики³⁶ В. Никчевича, укладається словник її характерної лексики. Чорногорською мовою виходять періодичні видання: журнали «Doclea», «ARS», «Crnogor(a)c(i)», «Crnogorski književni list», «Matica», «Lingua Montenegrina». Уже багато років чорногорську мову (замість сербської) намагаються ввести до списку предметів для викладання вчителі шкіл, відбуваються наукові симпозиуми, конференції, присвячені проблемам кодифікації мови та її особливостям на тлі інших слов'янських мов: «Мови як визначники культурної ідентичності на теренах колишньої сербсько-хорватської / хорватсько-сербської мови» (Подгориця, 14–15 жовтня 1997 р.), «Штокавські літературні мови в сім'ї стандартних слов'янських мов» (Подгориця, 24–25 листопада 2000 р.), «Норма й кодифікація чорногорської мови» (Подгориця, 2004 р.) та ін. Найважливіші твори П. П. Петровича Негоша: «Гірський вінець», «Лжецар Степан Малий» і «Промінь мікрокосму» вперше адаптовані до правопису чорногор-

³² Ibid.— S. 10.

³³ Nikčević V. Crnogorski jezik...— S. 94.

³⁴ Цит. за: Radončić S. Op. cit.— S. 11.

³⁵ Rotković R. Kodifikacija crnogorskog jezika // Doclea. Br. 3.— Podgorica, 1994.— S. 10.

³⁶ Nikčević V. Pravopis crnogorskog jezika; Nikčević V. Gramatika crnogorskog jezika.— Podgorica, 2001.— 586 s.

ської мови. На початку 2008 р. створено Раду з питань стандартизації чорногорської мови. Таким чином, є всі передумови для вирішення питання статусу чорногорської мови як офіційної в незалежній Чорногорії. Виняткова роль у цих здобутках належить нещодавно померлому акад. В. Никчевичу та його учням.

Звернемо увагу і на спектр функціонування чорногорської мови та порівняємо його з іншими мовами штокавської діасистеми. Він охоплює десять сфер: художню літературу, періодику, освіту, адміністрування, науку, культурні та інші установи, церкву, театр, радіо, телебачення (див. табл.).

Окремі з наведених сфер (йдеться про культурні та інші установи чи театр тощо) переважно не беруться до уваги в процесі дослідження літературних мов націй з достатньо тривалим періодом існування, оскільки загальновідомо, що кожна нація, зокрема слов'янська, має свій професійний національний театр, а також культурні установи. Однак, зважаючи на соціолінгвальну ситуацію, що склалася в новостворених державах, де мовні різновиди колись локального характеру почали розглядати як національні мови, ці сфери для нас також цікаві, оскільки власне в культурних установах на зазначених теренах зазвичай зароджувалися тенденції до мовної ідентифікації, які згодом завершилися створенням нових мовних проєктів³⁷. Такою, наприклад, була діяльність Матиці чорногорської³⁸, Чорногорського ПЕН-клубу³⁹ та Товариства незалежних літераторів⁴⁰ —

³⁷ Виходимо з тези Роджера Т. Белла, який відзначав провідну роль інтелектуальної еліти у створенні мовних проєктів: «Досі ми не звертали уваги на питання, хто ж має вирішальний голос у справі мовного планування в країнах, що розвиваються (циніки стверджують, що в інших так само). Відповідь може бути одна: еліта» (*Белл Р. Т. Соціолінгвістика: цели, методы, проблемы.* — М., 1980. — С. 221).

³⁸ Матиця чорногорська — культурно-просвітня організація, заснована 1993 р., метою якої є плекання й розвиток культурної ідентичності чорногорців та інших народів, що проживають на території Чорногорії, у духовній, науковій, художній сферах, утвердження та зміцнення культурного самоусвідомлення чорногорців на батьківщині та за її межами. Матиця є видавцем періодичних видань, монографій та збірників статей, організатором публічних лекцій тощо, нараховує понад 500 членів, які працюють у її чотирьох відділеннях: науки; літератури, мистецтва, мови; освіти та культури і співробітництва з чорногорцями за межами Чорногорії. Головою Матиці чорногорської обрано письменника Б. Баневича, генеральним секретарем — публіциста М. Шпадиєра. 17 лютого 2000 р. Матиця чорногорська прийняла відому вимогу «Чорногорська як рідна мова», де обґрунтувала необхідність називання рідної мови чорногорців «чорногорською мовою», а також виступила за проголошення чорногорської офіційною мовою в Чорногорії, вимагаючи, щоб загальна мовна політика в країні ґрунтувалася на міжнародних стандартах і щодо національних меншин, які проживають на території Чорногорії (*Program Matice crnogorske.* — Podgorica, 1999).

³⁹ Чорногорський ПЕН-клуб спочатку існував як секція Хорватського ПЕН-клубу. Його членами тоді були письменники, які вийшли з офіційної спілки письменників Чорногорії і виступили проти так званого Меморандуму Сербської академії наук і мистецтв, що був велико-сербським проєктом: Є. Бркович, М. Ломпар, С. Вуйович, М. Попович, М. Павлович, З. Станоевич, С. Зекович, Б. Цимеш та ін. (усього 12 осіб). З 1990 р. офіційно існує як Чорногорський ПЕН-клуб, який діє згідно з правилами Міжнародного ПЕН-клубу, співпрацюючи з ПЕН-клубами всіх країн за винятком Сербського, що не визнає особливостей і традицій самостійної чорногорської культури, вважаючи її частиною сербського корпусу. Чорногорський ПЕН-клуб, відповідно до своєї програми та статуту, виступає за плекання національної чорногорської культури, але не в розумінні протиставлення чорногорської культури національним культурам інших народів, а за умови співпраці з ними, особливо з тими, які населяють Чорногорію. Головою Чорногорського ПЕН-клубу є С. Перович, секретарем — С. Вуйович (*Crnogorski P.E.N. Centar. Dosije 1993–1997.* — Cetinje, 1997).

⁴⁰ Спілка заснована чорногорськими письменниками 1990 р. як альтернативна офіційно існуючій тоді спілці письменників Чорногорії / Югославії, що під час військового конфлікту на початку 90-х років організувала у своєму приміщенні склад зброї і була допоміжним військовим формуванням. Метою діяльності Товариства незалежних літераторів є підтримка сучасних письменників, які пишуть чорногорською мовою, та пропагування чорногорської літературної спадщини. Голова — письменник М. Попович (*Statut Udruženja nezavisnih književnika Crne Gore.* — Cetinje, 1998. — 18 s.).

для черногорців⁴¹, Загребського мовного товариства, згуртованого навколо часопису «Мова» (про що свідчать публікації 80-х років) та Матиці хорватської — для хорватів⁴², Матиці босняків — для босняків-мусульман.

Як видно з поданої таблиці, мови, що набули статусу офіційних (чи державних), мають широкі можливості для їхнього використання в усіх сферах життя у своїх державах. Отримання такого статусу черногорською мовою сьогодні, на жаль, свідчить, що їй поки що не вдається повністю охопити освіту, науку та засоби масової інформації, оскільки в адміністративній сфері продовжує функціонувати сербська мова.

Таблиця

Функціональний спектр штокавських мов				
Сфери	Сербська	Хорватська	Боснійська	Чорногорська
Худ. література	+	+	+	+
Періодика	+	+	(+)	+/-
Освіта	+	+	(+)	+/-
Адміністрування	+	+	(+)	-
Наука	+	+	(+)	+/-
Культ. установи	+	+	+	+
Церква	+	+	+	+
Театр	+	+	+	+
Радіо	+	+	(+)	+/-
Телебачення	+	+	(+)	+/-

Примітка. Знак + — використання мови в певній сфері; (+) — використання офіційної мови разом з іншими офіційними мовами; знак +/- — неповне охоплення мовою певної сфери; - — неохоплення мовою певної сфери.

Сформована владою Рада з питань стандартизації черногорської мови мала укласти правопис, граматику та словник. Робота над граматикою майже завершена, однак дивує той факт, що в цей короткий період, поки триває укладання важливих посібників з черногорської мови, не використовуються правопис і граматика В. Никчевича, який є засновником наукової монтеґристички, що відразу відкрило б шлях черногорській мові. Досі в зазначених сферах дотримуються сербського правопису.

Що ж до питань черногорської мовної проблематики, то особливо важливу роль відіграв міжнародний науковий симпозіум «Норма і кодифікація черногорської мови» (2004 р.), організований Інститутом черногорської мови і мовознавства в Цетине, на якому вчені-слависти підтримали нормування специфічних мовних особливостей черногорської мови та запровадження її як офіційної. З усіх учасників лише двоє сербських лінгвістів (Р. Мароевич і Б. Брборич) не підтримали існування окремої черногорської мови. Отже, від інших мов штокавської діа-

⁴¹ Оскільки черногорська мова лише недавно набула статусу офіційної, зазначені культурні установи і сьогодні є осередками її поширення.

⁴² Матиця хорватська, заснована 1842 р., функціонувала в царині публікування й пропагування національної літератури, просвіти та культури. 1967 р. прийняла «Декларацію про назву й становище хорватської літературної мови» і започаткувала так звану хорватську весну, внаслідок чого 1972 р. її діяльність було заборонено, а 1980 р., за рішенням суду, Матицю було офіційно закрито. Після демократичних змін 1989 р. її знову відновлено. Теперішній голова Матиці хорватської — І. Жидич (Matica hrvatska 1842–1997.— Zagreb, 1997.— 96 s.).

системи чорногорську відрізняє ще й те, що хоч її норма описана, вона не запроваджена в загальне використання в Чорногорії, незважаючи на статус офіційної.

Цікаво, що проведене нами соціологічне опитування серед мешканців Чорногорії ще 2001 р. виявило, що чорногорська мова найближчим часом отримає статус офіційної. За такий її статус тоді висловилося 87% дорослого населення, 57% студентів, 77% учнів старших класів з опитаних нами методом анкетування респондентів. За статистичними підрахунками методом безповторної вибірки, 76% мешканців країни вже тоді були прихильниками чорногорської мови як офіційної (похибка вибірки становила $\pm 6,7\%$).

Підсумовуючи викладене, з'ясуємо функції, які має виконувати стандартна мова в спільнотах з урахуванням деяких сучасних соціолінгвістичних теорій: об'єднання (поєднувати різні діалекти; уможливити ідентифікацію особистості з колективом, у цьому випадку — з національною спільнотою); відмежування (протиставлятися іншим мовам, визначати національну ідентичність, налагоджувати в спільноті емоційні зв'язки); престижу (свідчити про високу суспільну організацію спільноти, можливість створення національної держави, яка забезпечує рівноправність з іншими мовами); регулювання відносин (запроваджувати кодифіковані норми, що є мірилом правильності, давати можливість оцінити варіанти, які використовуються, забезпечувати в певному сенсі свідоме існування норми)⁴³.

Стандартна мова (англ. *standard language*, нім. *Standardsprache*), за П. Хіллом та В. Леманном, це «мова, що диференціюється “омнівалентією” (вона також називається “полівалентією” і є тим, що пропонує для кожної галузі діяльності як характеристики сучасного суспільства прийнятний функціональний стиль), має чітку закодовану та надрегіональну норму»⁴⁴; за Д. Брозовичем, це «соціолект з ясною нормою (розподілом на правильне і неправильне), призначений для використання в державному адмініструванні, школах, повсякденному спілкуванні й художній літературі...», «автономний вид мови, завжди нормований та функціонально полівалентний»⁴⁵. Празькі лінгвісти сформулювали й деякі вимоги до стандартної мови: з одного боку, це еластична стабільність, певний ступінь кодифікації чи норми, наявності в граматиці й словнику, посиленої контролем над мовленням і письмом (особливо в процесі навчання), а з другого — механізм, який би уможлилював модифікацію й розвиток з огляду на лексику, стилістику та синтаксис⁴⁶. Важливою особливістю стандартної мови є її інтелектуалізація — такий ступінь розвитку, який уможливило створення точних абстрактних понять; інтелектуалізація включає три етапи: зрозумілості (на рівні розмовної мови), визначення (на рівні практичних технологій застосування) і точності (на рівні наукової мови)⁴⁷.

Стандартна мова діє як норма, більше чи менше віддалена від загальноживаної мови, наближаючись тим самим до традиційної «*langue*». Разом з тим вона спирається на деякі існуючі варіанти і в цьому розумінні є суспільно визначеною. Стандартна мова тісно пов'язана з літературною традицією (наприклад, мова письменників-класиків надзвичайно близька до неї або збігається з нею).

⁴³ *Gavrin P., Mathiot M.* Problem in Language and Culture // *Readings in the Sociology of Language*. — The Hague; Paris, 1968. — S. 48–57; *Piotrowski A., Ziolkowski M.* Zróżnicowanie językowe a struktura społeczna. — Warszawa, 1976. — 177 s.; *Hill P., Lehmann V.* Glossary // *Standard language in the Slavic World*. — München, 1988. — S. 155–163.

⁴⁴ *Hill P., Lehmann V.* Op. cit. — S. 155–163.

⁴⁵ *Brozović D.* Standardni jezik. — S. 28.

⁴⁶ Празький лінгвістический кружок: Сб. науч. тр. — М., 1967. — 558 с.

⁴⁷ *Piotrowski A., Ziolkowski M.* Op. cit. — S. 119.

В ідеалі вона здатна задовольняти всі вимоги сучасного суспільства. Як специфічний соціолект з експліцитною нормою її «пристосовано до різних форм суспільної комунікації, особливо у сфері державного управління, освіти, засобів масової інформації і частково — в літературі»⁴⁸.

Норма — реалізація системи, що визначає її статичний, синхронний аспект. Вона також є шляхом від реалізації системи до самої цієї системи, що зумовлює її динамічний, діахронний аспект. Синхронний аспект норми забезпечує стабільність, а отже, наступність мовної комунікації, тобто культурні традиції, а діахронний аспект — еволюцію чи зміни, без яких немає ні розвитку норми, ні розвитку самої стандартної мови. Тому норма передбачає реалізацію закономірностей системи в процесі мовлення.

Таким чином, вибір на рівні норми визначає специфіку соціально-функціональної організації «мовного матеріалу» такого національного стандарту, як мова Чорногорії. Суть цього вибору полягає передусім у тому, що цей національний лінгвосоціум по-своєму розподіляє варіації, допустимі в штокавській системі як щодо соціальної стратифікації, так і щодо функціонально-стилістичного рівня⁴⁹.

Постає питання, наскільки чорногорська мова (та інші мови, які виникли після розпаду Югославії) здатна виконувати всі наведені функції, тобто як вона функціонуватиме після процесів нової кодифікації та запровадження мовної норми. Ми вже зазначали, що в колишній Югославії робилися спроби захистити автентичність народної мови Чорногорії: йдеться про назву мови, обґрунтування відмінності мовних норм⁵⁰. Сьогодні успішно працює Комісія з питань її стандартизації, з'явився правопис з грифом Міністерства освіти і науки Чорногорії, укладено граматику на замовлення цього ж міністерства⁵¹. Однак новий час, крім цих, поставив на порядок денний низку нових, не менш важливих питань і посилив необхідність знайти обґрунтовані рішення в галузі мовної політики, які задовольняли б усіх членів суспільства. Головним завданням мовної політики в державі має стати підвищення комунікативної компетентності носіїв чорногорської мови та комунікативної цінності самої мови.

(Львів)

L. P. VASYLIEVA

THE MONTENEGRIN LANGUAGE TODAY: SOCIOLINGUISTIC STATUS, THE NORM PROBLEM

With the Serbo-Croatian language getting out of use, the rise of four language standards is both natural and regular process. The standards are genetically correlative with the Shtokavian dialects. Granting the status of official to the Montenegrin language is connected with obtaining by Montenegro of the status of an independent state. The «Council on Language Standardization» was founded in 2008 to solve language matters. With the Montenegrin Ministry of Education and Science's assistance the orthography of the Montenegrin language has been published in the Official Courier off the Montenegrin power, where a number of its specific features has been reflected. However, up till now two languages — Serbian and Montenegrin — have been functioning in the country.

Key words: Montenegrin language, official language, language standard, language norm.

⁴⁸ Škiljan D. Jezična politika. — Zagreb, 1988. — S. 49.

⁴⁹ Зазначимо, що проблеми нормування чорногорської мови та інших мов штокавської системи обговорюються не лише мовознавцями, а й широким загалом у Боснії та Герцеговині, Сербії, Хорватії і Чорногорії. Отже, наявне загострення «сприйняття проблем літературної норми у громадській свідомості» (Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. — К., 2000. — С. 163).

⁵⁰ Budyk Z. Hrvatski jezik u odnosu na kulture promjene // Język wobec przemian kultury. — Katowice, 1977. — S. 83.

⁵¹ Čirgić A., Silić J., Pranjković J. Gramatika crnogorskoga jezika. — Podgorica, 2010. — 360 s.